

4. Спришевский В.И. Раскопки Чустского поселения эпохи бронзы в 1957 году // Изв. АН.УзССР.-№6.-Ташкент. 1958.
5. Спришевский В.И. Оборонительные сооружения эпохи бронзы на территории Узбекистана // СА.1972.-№3.
6. Оболдуева Т.Г. Раскопки 1960 года на городище Эйлатон // КСИА.-М., 1962.Вып.91.с.28-47; Он же. О датировке стен Эйлатон // СА.1981.-№4. С. 186-195; Кудратов С.С. Поселения левобережья р. Нарын в Фергане (III в.до.н.э.-V в.н.э.) Автореф.дисс...канд.ист.наук.-СПб. 1992.25.с., Кудратов С.С. Фарғона тарихида Эйлатон маданияти // Фарғона водийси тарихининг долзарб муаммолари. Респуб.илмий-амалий конф.мат. Фарғона. 2000. Б. 36-40.
7. Горбунова Н.Г., Козенкова В.И. Поселение Сым-тепе // АСТЭ.-М., 1974. с. 92-104.
8. Матбабаев Б.Х. К открытию древнего поселения Эйлатонской культуры на территории Андижана // Цивилизации Центральной Азии: земледельцы и скотоводы, традиции и современность. Мат. Меж.конф. Самарканд-Бишкек. 2002.
9. Оболдуева Т.Г. Раскопки 1960 года на городище Эйлатон // КСИА.-М., 1962. Вып.91. с. 28-47.
10. Оболдуева Т.Г. О датировке стен Эйлатон // СА.1981.-№4. С. 186-195.
11. Горбунова Н.Г., Козенкова В.И. Поселение Сым-тепе // АСТЭ.-М., 1974. с. 92-104.

FARG‘ONA VODIYSI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARINING DAVLATCHILIK TARIXIDAGI O‘RNI (CHUST YODGORLIGI MISOLIDA)

МЕСТО АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ В ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА (НА ПРИМЕРЕ ПАМЯТНИКА ЧУСТ)

THE PLACE OF THE ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS OF THE FERGANA VALLEY IN THE HISTORY OF STATE (ON THE EXAMPLE OF THE CHUST MONUMENT)

Beknazarov Borillo Erkinboyevich

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Milliy Arxeologiya Markazi doktoranti

email:borillobeknazarov@gmail.com

Tel: +998 94 493 23 82

Annotatsiya

Ushbu maqolada Farg‘ona vodiysi va vodiydagi arxeolgik yodgorliklar, ulardan qazish ishlari davomida topilgan moddiy madaniyat yodgorliklari, xususan, Chust yodgorligi, bu madaniyatga tegishli hunarmandlar ustaxonalari qoldiqlari, turarjooylar qoldiqlari, Chustda hunarmandchilik va kulolchilik rivoji, mudofaa devorlari qoldiqlari va me‘morchilik, binokorlik haqidagi ma’lumotlar jamlangan.

Аннотация

В статье обобщены сведения о Ферганской долине и археологических памятниках долины, памятниках материальной культуры, найденных при раскопках, в частности, Чустском памятнике, остатках ремесленных мастерских, относящихся к этой

культуре, остатках поселений, развитии ремесел и гончарного дела в Чусте, остатках оборонительных стен, архитектуре и строительстве.

Annotation

This article summarizes information about the Fergana Valley and archaeological monuments in the valley, the monuments of material culture found during excavations, in particular, the Chust monument, the remains of artisan workshops belonging to this culture, the remains of settlements, the development of crafts and pottery in Chust, the remains of defensive walls, and architecture and construction.

Kalit so'zlar:

Farg'ona vodiysi, arxeologik topilma, moddiy madaniyat yodgorliklari, hunarmandchilik, binokorlik, hunarmandchilik ustaxonalari, turar joylar, mudofaa devorlari.

Ключевые слова:

Ферганская долина, археологические находки, памятники материальной культуры, ремесла, строительство, ремесленные мастерские, поселения, оборонительные стены.

Keywords:

Fergana Valley, archaeological finds, monuments of material culture, crafts, construction, craft workshops, settlements, defensive walls.

Uzoq yillar davomida Farg'ona vodiysining qadimgi davr xo'jalik hayotini o'rganishda Chust, Dalvarzin va O'sh (Qirg'iziston) kabi yodgorliklar muhim arxeologik yodgorlik sifatida o'rganib kelinmoqda. Bu yodgorliklarda olib borilgan tadqiqotlar asosida Chust madaniyatining dehqon jamoalari turar joylari xususida ham ko'plab xulosalar olingan va Farg'ona vodiysi qadimgi davr xo'jaligi hayotini tiklashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Xususan, Bibiona (Chust) yodgorligi o'rta G'ovasoy vohasi Chust soy bo'yida joylashgan yodgorlik bo'lib, voha geografik jihatdan adirliklar va adir orti past tekisliklardan iborat. Bu adirliklarni bugungi kunda ham uchratish mumkin va G'ovasoy daryosi shu adirliklarni yorib o'tib Sirdaryo tomon keng vodiya hosil qilgan. Bu adirlilikning eng baland nuqtasi dengiz sathidan 858 m ni hosil qiladi. Ushbu adirliklar neogen davrida shakllangan tabiiy lyuss tepaliklardir. Shuningdek, G'ovasoyning o'ng sohili keng tekisliklardan tashkil topgan bo'lib, bu yerda kichik buloq daryo suvlari mikro vohani tashkil etadi. Ushbu hududda dastlabki sug'orma dehqonchilik manzilgohlari shakllangan edi. Bu tadqiqot maqsadi bu yodgorlik asosida vohaning qadimgi antropogen belgilari, turar-joy va qurilish qoldiqlarini arxeologik manbalar asosida tahlil qilishdan iborat. Yodgorlik bugungi kunda Namangan viloyatining Chust shahri shimolida joylashgan. Bu yodgorlik bugungi kunda 2.5 ga yaqin maydon saqlanib qolgan. Bu arxeologik tepalik dastlab 1950- yilda M.E.Vorones tomonidan topib tekshirilgan [4,21-23]. Keyingi yillarda yodgorlikda uzoq yillik qazishmalar boshlandi. Xususan V.I. Sprishevskiy, 1953-1961 yillarda, Yu.A.Zadneprovskiy 1974 yildan va 1982 yilda B.X. Matbaboevlar tomonidan qazishmalar olib borilgan [5,56].

Hozirda 2021-2024- yillarda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Milliy arxeologiya markazining Chust arxeologik guruhi Abdulhamid Anorboyev va Sergey Ravshanovich Baratovlar boshchiligida yodgorlikda statsionar arxeologik tadqiqotlar olib bormoqdalar [2,76]. Keyingi yillarda olib borilgan bu tadqiqotlar Farg'ona vodiysining moddiy madaniyatini, shaharlashuvi va qadimda yuz bergan tabiiy ofatlarni o'rganishda muhim tadqiqot deb hisoblash mumkin.

Bibiona yodgorlik turi va tuzilishi jihatidan shaharmonand manzilgoh hisoblanib, Fargʻonaning Chust madaniyati yodgorliklari sirasiga kiradi [2,19]. Bu madaniyatga bugunga qadar 80 dan ortiq yodgorliklar aniqlangan. Shu madaniyatga tegishli koʻplab yodgorliklar Fargʻona vodiysining shimoliy va sharqiy qismlarida keng tarqalgan va faqat 10 tasida qurilish va turar joy qoldiqlari aniqlangan [6,13]. Lekin faqat uchta yodgorlikda Chust, Dalvarzin va Oʻsh manzilgohlarida turar-joy va moddiy madaniyat yaxshi oʻrganilgan. Bu maqola asosan Bibiona yodgorligida turar-joylar joylashish va xom ashyo materiallari toʻxtalib oʻtilgan. Xususan Chust madaniyatga tegishli turar joy qoldiqlarini tadqiqotchilar 3 ta qurilish bosqichiga boʻlishgan. 1. Sinchli uylar. 2. Paxsa va gʻishtdan. 3. Yertoʻla shakldagi turar-joylar belgilangan [6,23]. Lekin turar-joy va mudofaa inshooting aynan bir turdagi xom ashyo yoki bir xom ashyo faqat bir davrga tegishli deb xulosa qilmaslik kerak. Sababi madaniyat egalari shu hududning tabiiy sharoitidan foydalangan holda qurilish xom ashyolaridan foydalangan. Bibiona yodgorligida ham uchala qurilish bosqichi va xom ashyolari aniqlangan. Shu qurilish rejasiga koʻra Bibiona yodgorligi ikki qismga boʻlinadi: [2,28].

1. Shimoliy-gʻarbiy.

2. Sharqiy.

Qurilish rejasiga koʻra shimoliy-gʻarbiy qism himoyalangan qism boʻlib mudofaa devori bilan oʻralgan. Devor yoysimon koʻrinishda boʻlib, yodgorlikning faqat 1.5 gektar maydonni oʻrab olgan. Shuningdek, mudofaa devori yodgorlikning dastlabki qurilish bosqichida emas keyingi davrda qurilgan. Misol uchun mudofaa devor tagidan madaniy qatlamlar aniqlangan. Shuningdek mudofaa devoriga ishlatilgan gʻisht oʻlchamlari keyingi turar-joy qurilishidagi gʻishtlar bilan oʻxshash oʻlchamda. (54-55X32, 54X32X8) Sharqiy qism yodgorlikning asosiy yashash qismi hisoblanadi va qurilishning barcha bosqichi shu qismdan aniqlangan. Avvalgi tadqiqotlarda yodgorlikdan jami 11 ta turar joy qoldiqlari aniqlangan. Shu turdagi yodgorliklar bilan solishtirganda, Dalvarzin yodgorligi 25 ta, Oʻsh yodgorligida 15 ta turar joy qoldigʻi oʻrganilgan [8,17]. Ayniqsa bu madaniyatga tegishli Dalvarzin yodgorligi maydoni 25 gektarni tashkil etadi va uchta tarkibiy qismga ajratiladi. Soʻngi yillardagi Bibiona yodgorligidagi turar-joy qismlari qayta oʻrganilib, Sprinshevskiy qazishmasining sharqiy qismida davom ettirilmoqda. Bu qazishma hozirda yodgorlikning oxirgi davrini oʻrganib, qazish ishlari 22,5x9,5 m maydonda tashkil etildi [8,28]. Qazishma davomida aylana shakldagi 9 metr atrofida turar-joy pol qismi ochib oʻrganildi. Tadqiqotchilar bu yashash joyini chashka shakliga qiyoslashadi. Turar-joy pol qismi uzoq vaqt foydalanilgan va qayta-qayta suvab chiqilgan. Ularning sathining sirtlari sariq va oq rangli yumshoq organik qatlamlar bilan qoplangan. Bu turar joy poli uzoq vaqt foydalanilgan. Turar joyning markazida diametri 240 sm boʻlgan dumaloq chuqur mavjud. Chuqur qattiq zichlab shakl berilgan. Bu kabi turar joylar avval ham aniqlangan va ularning markazida birnecha chuqurlar tozalangan. Bu chuqurlarni ayrimlari oʻchoq boʻlib xizmat qilgan [11,17]. Keyingi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda ham turar joyning markaziy chuquridan 20 sm sharqda, oʻlchamlari

100x100 sm, balandligi 20 sm bo'lgan to'rtburchaklar shaklidagi pol qoldiqlari va kul tozalangan. Uning o'rtasida katta qozonning yuqori yarmidan yasalgan o'choq va uning sharqiy qismiga yaqin joyda sufa sathida joylashgan katta xumcha qozon qazilgan. Shu qazishma yon qismlaridan devor qoldiqlari ham aniqlandi. Bu devorlar xonadon devori sifatida qurilganligi ma'lum bo'ldi. Bu devor oxirgi davrda qurilgan bo'lib, qalin madaniy qatlam ustiga qurilgan. Shuningdek turarjoyning shimoliy qismida yerto'la aniqlandi. Shu madaniyatga tegishli so'ngi bronza davrining yerto'lalarini bajargan vazifasiga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin: [10,46].

1. Yashashga mo'ljallangan yerto'lalar.

2. Ishlab chiqarish uchun qurilgan xo'jalik yerto'lalari. Qazishmadan topilgan yer to'la shakliiy jihatdan xo'jalik yer to'lasiga mos keladi. Shuningdek yodgorlikda yashashga mo'ljallangan yerto'lalar ham aniqlangan. Bu yerto'lalar "piyolasimon" ko'rinishga ega, rejasi ovalsimon, shimoli-garbdan janubi-sharqqa karab cho'zilgan. O'lchamlari yuqori qismida 9,5x8,5, asosida 7,2x7,2 m, maydoni 80 m² gacha yetadi. Devorlari bir oz qiyaroq va ustun o'rinlari topilmagan. Stratigrafik jihatdan yerto'la quyi qurilish davriga to'g'ri keladi. Polda rejasi to'rtburchak ko'rinishli o'choq atrofida ko'plab idish siniqlari qayd qilingan. Uning yaqinida sopoldan to'rt oyoqli qalin "dasturxon"ning ("stolcha") bo'laklari topilgan. Bularning barchasi ushbu yerto'la uy-joy sifatida foydalanilganini tasdiq etuvchi ashyoviy dalillardir. Yodgorlikda dastlabki qazish davrida aylana, tuxumsimon shakldagi chuqurliklar tozalangan. Kamdan kam holatda chuqurliklar shakli to'rtburchak shaklda bo'lgan. Tadqiqotchi shu chuqurliklarning 163 tasi ochiq qadimgi chust madaniyati aholisining turar-joylari va xo'jalik hayotiga aniqlik kirituvchi xulosalar beradi. Chuqurlikning diametri 0,5 dan 2,3 m gacha, chuqurligi 0,2 dan 1,6 m gacha. Yaqin vaqtgacha chuqurlarning maqsadi va ularning davr bo'yicha taqsimlanishi masalasi juda kam o'rganilgan. Chuqurlarning aksariyati maishiy ehtiyojlar uchun va birinchi navbatda don va boshqa mahsulotlarni saqlash uchun ishlatilgan. Bunday chuqurlarning yasalishi va shakli har xil bo'lib, ular maxsus loy aralashmasidan yasalgan va ularning qalinligi ham mahsulot shakliga bog'liq bo'lgan. Bu yodgorlikda turar-joyning rejasi to'rtburchak shaklga ega bo'lgan arxitektura qoldiqlari ham uchraydi. Turar-joy devorlari 5-10 sm balandlikda saqlanib, kengligi 35-40 sm li madaniy qatlam ustiga qurilgan. Inshootning kirish eshigining kengligi 2 m bo'lib, polda kuygan to'sinlar qoldiqlari topilgan. Bunday yog'och to'sin izlari boshqa tadqiqotchilar tomonidan ham aniqlangan va bu madaniyatning boshqa yodgorligi Dalvarzin yodgorligi to'liqroq o'rganilgan. Bibiona yodgorligi ham turar-joy qurilishi, xom ashyosi va hunarmandchilik buyumlarini yasalishi jihatidan boshqa shu kabi yodgorliklardan farq qilmaydi.

Xulosa qilib aytganda, Bibiona yodgorligi Chust madaniyatining muhim yodgorligi bo'lib, bu yerda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi, Ayniqsa keyingi yillarda qayta boshlangan arxeologik tadqiqotlar Farg'onaning eng qadimgi jamoalar hayot tarzi va xom ashyo manbalari o'rganishga yordam bermoqda. Shuningdek, ulardan topilayotgan turar-joy

qoldiqlari, ularning shakllari va foydalangan arxetektura xom ashyo materiallari bilan qadimgi insonlarni qay darajada antropogen muhit bilan tanish bo'lganliklarini aniqlash muhim masala bo'lmoqda. Bu esa Farg'ona vodiysining qadimgi davr so'ngi bronza va ilk temir davrini o'rganishda vodiyning shimoliy qismida joylashgan G'ovasoy vohasi arxeologik yodgorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Anorboyev A. Farg'onanning qadimgi shaharlari va ularning Markaziy Osiyo tarixida tutgan o'rni – Toshkent: 2002, 148 bet
2. Анарбаев А.А., Баратов С.Р. Новые археологические работы на поселении Чуст-Бибиона. // ИМКУ 42. Самарканд. 2022. С. 204 –226.
3. Анарбаев А.А., Баратов С.Р., Насриддинов Ш., Нажмиддинов А., Бекмирзаев И. //Археологические работы на поселении Чуст-Бибиона в 2022 году. Самарканд. 2023. С. 19.
4. Анарбаев А.А., Баратов С.Р., Насриддинов Ш., Нажмиддинов А., Бекмирзаев И., Пардаев М. // Археологические работы на поселении Чуст-Бибиона в 2023 году. Самарканд. 2024.
5. Воронец М.Э. Археологические исследования Института истории и археологии и Музея истории АН УзССР на территории Ферганы в 1950 –1951 гг. // В кн.: Труды Музея истории УзССР. Вып. II. Ташкент, 1954. С. 53 –57).
6. Воронец М.Э. Археологическая рекогносцировка 1950 г. по Наманганской области. – Известия АН УзССР, 1951, № 5. С. 95.
7. Воронец М.Э. Археологические исследования Института истории и археологии и Музея истории АН УзССР на территории Ферганы в 1950-1951 гг. // В кн.: Труды Музея истории УзССР. Вып. II, 1954. С. 53 – 57).
8. Заднепровский Ю.А. Раскопки поселений чустской культуры Ферганы. // АО. 1974. М.: Наука, 1975. С. 449.
9. Заднепровский Ю.А. Чустская культура Ферганы и памятники раннежелезного века Средней Азии. Автореф. дисс... док. ист. наук. М, 1978. 52 с.
10. Заднепровский Ю.А., Матбабаев Б.Х. Основные итоги изучения Чустского поселения в Фергане (1950 – 1982). // ИМКУ. Вып 19. Ташкент, 1984. С. 46 – 71.
11. Заднепровский Ю.А., Чустская культура Ферганы и памятники раннежелезного века Средней Азии. Автореф. дисс. на соиск. уч. степени доктора исторических наук. М. 1978. С.17.
12. Матбабаев Б.Х. Исследование жилищ в памятниках Чустской культуры Ферганы // ИМКУ. Вып. 33. –Ташкент: Фан, 2002. –С. 46-60.

FARG'ONA VODIYSIDAGI DALVARZIN YODGORLIGI HIMOYA INSHOOTINING O'RGANILISHI TAHLILLARI

ANALYSIS OF THE STUDY OF THE PROTECTIVE STRUCTURE OF THE DALVARZIN MONUMENT IN THE FERGANA VALLEY

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ИЗУЧЕНИЯ ЗАЩИТНОГО СООРУЖЕНИЯ ПАМЯТНИКА ДАЛЬВАРЗИН В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ